

Çocuk cerrahisi-tıp tarihi ilişkisinin yararları konusunda bir araştırma

S.N. Cenk BÜYÜKÜNAL

İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Çocuk Cerrahisi Anabilim Dalı, Çocuk Ürolojisi Bilim Dalı, İstanbul

Öz

Amaç: Bu çalışma, cerrahların hobi olarak da olsa, tıp tarihi ile ilgili konulara ilgi gösterdikleri zaman, bunun mesleki gelişmelerine, kariyerlerine olumlu bir katkısı olup olmadığını araştırmak amacıyla tasarlanmıştır.

Gereç ve Yöntem: Tıp tarihçilerinin de bulunduğu bir grup ile birlikte "Cerrahiye-i İlhaniye" isimli kaynak kitap (yazma), Osmanlı'da sünnnet uygulamaları ve sünnnet şenlikleri ile ilgili Surname ve Şehinşehname, Hamidiye-i Etfal Hastanesinin kuruluş aşamaları ve 20. yy. başlarında yayınlanmış dokümanları ve Osmanlı döneminde Anadolu'da çocuk ameliyatları için düzenlenen aydınlatılmış onam belgeleri (hüccet) ile ilintili belge ve kaynaklar araştırılmıştır.

Bulgular: Bu araştırmalar sonucunda, a) Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun "Cerrahiye-i İlhaniye" isimli yazmasının çocuk cerrahisinin önemli konularını işleyen ve kullanılan cerrahi aletleri ve girişimleri renkli resimlerle gösteren önemli bir kaynak olduğu anlaşılmıştır. Anal atrezi, hipospadias, kasık fıtığı, sünnnet, ek parmak, kısa dil bağı, yapışık labia minora, kliteromegali, hidrosefali gibi çocuk cerrahisi ile ilgili bölümlerinin bulunduğu ve tedavilerinin anlatıldığı tercüme ve analizlerle ortaya konmuştur. b) Osmanlı sarayında gerçekleşen sünnnet uygulamaları ve günlerce süren sünnnet şenlikleri özellikle "Surname-i Vehbi" isimli yazma eserden incelenmiş ve dönemin tıp uygulamaları, sanat çevresi ve sosyal yaşam gibi konularda önemli bilgiler edinildiği saptanmıştır. Sünnnet şenliklerinin araştırılması ile özellikle Lale Devri'nde İstanbul yaşamı konusunda da ilginç veriler elde edilmiştir. c) II. Abdülhamid'in direktifleri ile kurulan Hamidiye-i Etfal Çocuk Hastanesi ile ilgili tarihi belgeler incelendiğinde, bu kurumun ülkemizdeki ilk modern çocuk hastanesi olduğu, içinde ayrı bir çocuk cerrahisi pavyonu bulunduğu, iki ameliyat odasında pek çok çocuk cerrahisi girişiminin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra tanı ve tedavi olanaklarının Avrupa'daki pek çok benzerinden ileride olduğu saptanmaktadır. Hastane pek çok buluşa, yeniliğe ve tıp alanımızla ilgili gelişmelere kaynak oluşturmuştur. d) Anadolu'da çocuk ameliyatları öncesi düzenlenen aydınlatılmış onam belgeleri (hüccet) incelendiğinde, çocuk haklarına ve sağlığına büyük önem verildiği görülmektedir.

Abstract

A study on the benefits of studying the relationship between pediatric surgery, and history of medicine

Aim: This study has been designed whether the surgeons interest in the history of medicine even as a hobby has a positive contribution on their professional development, and carriers.

Material and Methods: In this study 4 different subjects were studied with Medical Historians- a) The first pediatric surgical atlas, Cerrahiye-i İlhaniye written by Sabuncuoğlu Serafeddin in XVth century. b) Circumcision applications, and ceremonies in Ottoman Empire. c) Establishment phase of History of Hamidiye-i Etfal: First Children's Hospital in Ottoman Empire, and documents published at the start of the 20th century d) Documents of informed consent (hüccet) prepared for pediatric surgeries performed in Anatolia, relevant documents, and sources have been investigated.

Results: As a result of these investigations a) The manuscript "Cerrahiye-i İlhaniye" is an important source which demonstrated important subjects of pediatric surgery, interventions, and surgical instruments used with colorful illustrations. Main subjects of pediatric surgery such as anorectal malformations, hypospadias, hydrocephalus, superfluous finger, inguinal hernia, circumcision, fused labia minora, cliteromegaly were described in the manuscript of Sabuncuoğlu. Pediatric operations with demonstrative and colorful pictures as well as the designs of some original surgical instruments were presented. b) Circumcision room in Topkapı palace, surgical circumcision techniques, circumcision ceremonies in the palace and in public life were described in detail. c) The details of first modern children's hospital in Ottoman Empire were presented with demonstrative pictures. The successful results of pediatric operations with low morbidity and mortality rates were described in detail. d) Informed consents (Hüccet) signed before the operations were presented in detail. These documents, also gave us an idea about the children's health and rights in Ottoman Empire.

Conclusion: According to this study the following remarks can be made. a) pediatric surgeons may have an idea about the oldest pediatric surgical atlas so-called "Cerrahiye-i İlhaniye" with colorful operative miniatures. We may also learn the surgical procedures of 15th century for the treatment of low type anorectal malformations, distal hypospadias, fused labia minora, short frenulum of the tongue, clitoral hyperthropy, inguinal hernia, circumcision techniques etc. b) We also learned about the importance of circumci-

Alındığı tarih: 04.08.2017

Kabul tarihi: 20.08.2017

Yazışma adresi: Prof. Dr. S.N. Cenk Büyükcünal, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Çocuk Cerrahisi Anabilim Dalı, Çocuk Ürolojisi Bilim Dalı, İstanbul

e-mail: cbuyukistanbul.edu.tr

Bu senetlerin gerek çocuk sağlığı, gerekse cerrahın mesleki güvencesi açısından son derece önemli olduğu izlenmektedir. Girişimlerin çoğunun mesane taşlarına yönelik ameliyatlar olduğu ve hastaların çoğunluğunun erkek çocuklar olduğu belirlenmektedir. Bu senetlerin, günümüzde hastaları bilgilendirmek amacı ile hazırlanan onam belgelerine kaynak teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç: Tıp tarihi ile ilgili belgeler okunduğunda geçmiş yüzyıllarda çok önemli buluş, ameliyat yöntemi ve cerrahi aletin geliştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sünnet şenliklerinin incelenmesi, bizleri tıp uygulamalarının yanı sıra o dönemlerin sosyal yaşamı açısından da ilginç bilgiler aktarmaktadır. Hamidiye-i Etfal Hastanesinin çocuk cerrahisinin gelişmesindeki etkisi belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ameliyat öncesi hazırlanan aydınlatılmış onam senetlerinin, bugünkü uygulamalara bile örnek teşkil edebilecek nitelikte oldukları anlaşılmaktadır.

Bu çalışmalardan edindiğimiz deneyimlere göre: a) Çocuk cerrahisine yönelik tıp tarihi ile ilgili ilintili ile ilgili uğraşlar, geçmişte gerçekleşen ameliyatlar, tasarımı yapılmış cerrahi aletler, tanımlanan hastalıkları bilip öğrenmemiz açısından bizlere önemli katkılar sağlamaktadır. b) Geçmişte gözlenen komplikasyonlar ve hataların yinelenmemesi açısından bize önemli bilgiler sunmaktadır. c) Geçmişin iyi bilinmesi ve incelenmesi, “yeniden buluşlar”, “eskiden bilinen ameliyat yöntemlerini yeniden keşfetmeler” gibi hatalardan bizleri korumaktadır. d) Geçmişte çocuk haklarına ve ailelerin ameliyat öncesi aydınlatılmalarına büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. d) Geçmiş deneyimlerden ve yaşananlardan öğrendiklerimiz, gelecekteki hastalarımızı daha iyi tedavi edebilmemize ve torunlarımızın daha iyi koşullarda sağlık hizmeti görmelerine zemin hazırlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Tıp tarihi, “Cerrahiye-i İlhaniye”, Osmanlı’da sünnet şenlikleri, hüccet, rıza senetleri, Hamidiye-i Etfal Hastanesi

tion and circumcision ceremonies of the Ottoman palace since it is closely related with the social life of the public, art performances, sportive activities. Circumcision ceremonies of the Ottoman palace give us an information about the importance of ritual aspects of the circumcision of the princes. Also we may learn the circumcision techniques of that period and efforts of the surgeons for the prevention of circumcision complications. c) History of the first children’s hospital of the Ottoman Empire gives us important information about the first pediatric surgical clinic, first pediatric operation room and infrastructure of a pediatric hospital as far as research labs, libraries, biochemistry and microbiology labs, steam powered washing dish machines, sterilizers and X-ray department are concerned. d) Informed consents, called “hüccet” were very important as far as children’s rights, parents’ emotions and surgeons’ responsibilities are concerned. Hüccets may give us an opinion about the high standards of children’s rights during Ottoman Empire.

In conclusion, we believe that, dealing with historical aspects of pediatric surgery should be an important task for pediatric surgeons. Information from past experiences: a) may prevent us for having the same complications, morbidities and catastrophic results of the past experiences. b) they are useful for preventing us for making re-discoveries (such as a new technique, new modification which were already mentioned in detail in the past). c) they give us information and feeling of respect for the highly talented surgeons of the past centuries, who had performed the similar operations without the benefits of anesthesia, high-tech instruments and benefits of different medical treatment facilities.

Keywords: History of medicine, Cerrahiye-i İlhaniye, Circumcision ceremonies in Ottoman empire, Hamidiye-i Etfal Children’s Hospital, Informed consent, huccet

Giriş

Uzun bir süre önce, 1986 yılında genel cerrahi hocam Erol Düren’in anlattığı bir olayı hep anımsarım.

Erol hoca Almanya’da davetli olarak gittiği Giessen Tıp Fakültesinde bir konferans vermişti. Konferans sonrası Alman meslektaşları kendisini kutlamış, takdir hislerini bildirmişlerdi. Yaşlı bir Alman profesör, kısaca takdir hislerini belirttikten sonra ona şu soruyu yöneltmişti. “Dr. Düren, konunuza çok hakimsiniz, ancak emeklilik döneminiz için bir hazırlığınız, yatırımınız var mı? Hobileriniz neler; ilerki yıllarda, emeklilik döneminiz için bir uğraşı planladınız mı?”

Hocamız bu beklemediği soru karşısında biraz şaşırmış ve yaşının henüz genç olduğunu, bu tür şeyler

için planlama yapmayı ilerki yıllarda düşünebileceğini belirtmişti. Ancak yaşlı meslektaşı, “Kesinlikle hayır!” demiş, bu işlerle uğraşmanın tam zamanı olduğunu vurgulamış ve “Emekli olduktan sonra planlama yapmak daha zordur, hobilerinizi şimdiden belirlemelisiniz”. diye eklemişti.

Bu anektot, yalnızca ilgimi çekmekle kalmamış, ilerki yıllarda yapabileceklerim ve edinebileceğim hobiler konusunda, gecikmeksizin, hazırlıklara başlamam gerektiğini aklıma sokmuştu.

Bu nedenle, tıpla direkt ya da dolaylı ilintisi olan ve ilgimi çeken bazı konuları saptayarak yavaş yavaş boş zamanlarımı bu alanlara kanalize etmeye çalıştım. İşte, tıp tarihine ilgim ve doküman toplama alışkanlığım bu tarihlerde başladı ve günümüze değin devam etti.

Bu araştırma, hobi düzeyinde başlayan ve ilerleyen bazı araştırmalarımızın çocuk cerrahisi pratiğine katkılarını belirlemek amacıyla planlanmıştır.

Amaç ve ön hazırlıklar

Kronolojik sırayla, ilk kez aşağıdaki alanlarda çalışmalara başladık. Eski metinlerin tercümeleri ve tercümelemlerin analizlerini başarabilmek için Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontolojisi Anabilim Dalının Osmanlıcaya hakim tıp tarihi hocalarıyla birlikte çalışıldı.

Konu başlıklarına göz atacak olursak:

- Daha önceki yıllarda, 1973'te ilk kez merhum hocam İhsan Numanoğlu tarafından dikkat çekilen ⁽¹⁾, Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun "Cerrahiye-i İlhaniye" kitabının çocuk cerrahisine ilişkin bölümlerinin detaylı olarak incelenmesi, orjinal yazmaların tıp tarihçileri ile birlikte yeniden çevrilip ve analizlerinin yapılması, önceki tercümelemlerde gözden kaçmış önemli noktaların vurgulanması, önceki asırlarda başka yazarlarca kaleme alınmış, kitaplara olan farklılık ve üstünlüklerinin saptanması,
- Osmanlı'da gerçekleştirilen sünnet girişimlerinin araştırılması ve sonrasında düzenlenen sünnet şenliklerinin etraflıca incelenmesi, sonuçlarının irdelemesi,
- Hamidiye-i Etfal Şişli Çocuk Hastanesinin kuruluş öyküsü, yapılanması, çocuk cerrahisi açısından önem ve özellikleri, çocuk cerrahisine ve çocuk sağlığına ilişkin getirdiği katkıların saptanması,
- Osmanlı döneminde çocuk haklarına verilen önem, çocuk ameliyatları öncesi hazırlanan ve hüccet olarak anılan rıza senetleri (bilgilendirilmiş onam belgeleri) ile ilgili bilgi edinmek ve aynı çağlarda Avrupa uygarlığında çok da özen gösterilmeyen çocuk haklarına ilişkin uygulamalara ilişkin farklılıkları vurgulamak

Gereç ve Yöntem

- Sabuncuoğlu'nun 15. yüzyıl ortalarında üç ayrı el yazması olarak hazırladığı "Cerrahiye-i İlhaniye" isimli eserinin ülkemizde mevcut iki yazmasının görülebilmesi, orjinal fotoğraflarının alınabilmesi için

Fatih Milli Kütüphanesi ve İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Anabilim Dalındaki yazmalar özel izin alınarak incelendi. Bu arada, Paris Ulusal Kütüphanesinde bulunan üçüncü yazmanın tıpkı baskısı da gözden geçirildi ⁽²⁻⁴⁾. Bu kaynakların çocuk cerrahisine ilişkin bölümleri okunarak yeniden tercümelemleri, analizleri ile birlikte yapıldı.

Önceden yapılan tercümelemlerde gözden kaçan minik ama önemli detaylar tek tek saptandı. Yazmaların Arap harfleri ile ama Türkçe olarak kaleme alınmış olmaları önemli idi. Bu nedenle, tercüme sırasında Arap harflerini okuyabilen bir tıp tarihçinin yanında bir çocuk cerrahinin bulunması tercümelemlerin sağlıklı biçimde yapılabilmesi açısından çok önemliydi.

- Osmanlı'da özellikle saray ortamında gerçekleştirilen şehzade sünnetleri ve sünnet şenlikleri ile ilgili olarak Topkapı Sarayı'nda yapılacak bir inceleme için özel izin alındı. Sünnet Odası, sünnet sonrası bahşiş dağıtımının yapıldığı Bağdat Köşkü ön bölümü, Hekimbaşı Odası gibi önemli mekanlar yerinde incelendi, fotoğraflarla belgelendi. Ayrıca, Dolmabahçe Sarayı bünyesinde, bahçede bulunan Sünnet Odası da özel izinle gezildi ve belgelendi. Bu arada Vehbi'nin Salname-i Vehbi'si ve içeriğinde Levni'ye ait olan minyatürler, "Şehinşehname" ^(5,6) isimli eserin orjinalleri incelendi, fotoğrafları alındı.

- Hamidiye-i Etfal Çocuk Hastanesinin tarihçe çalışmaları için önce hastane mekanında incelemeler yapıldı. Az sayıda da olsa geçmişten kalan yapı ve belgeler görüntülendi. Daha da önemlisi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin özel bölümünde bulunan eski ve değerli yazma ve kitap bölümünde çalışma yapabilmek için izin alındı ve II. Abdülhamid zamanında yayınlanmaya başlanan Hamideye-i Etfal Hastanesinin dergileri incelendi. Orjinal resimlerin fotoğrafları alındı.

- Osmanlı döneminde, çocuk haklarına verilen önem ve aynı yüzyıllarda çocuk haklarının Avrupa'daki durumu ile ilgili çalışmalar için eski Osmanlı kaynaklarının yanısıra çocuk istismarının tarihteki uygulamalarına ilişkin kaynaklar incelendi ⁽⁷⁾. Çocuk ameliyatları ile ilgili olarak, ameliyat öncesinde hazırlanan ve "hüccet" diye isimlendirilen rıza senetleri (bilgilendirilmiş onam belgeleri) gözden geçirildi, çevrildi. Bu konuda yazılmış metinler ve belgeler de-

ğerlendirildi. “Cerrahiye-i İlhaniye, Alaim-i Cerrahin” ve “Hulasa-i Divan” gibi kaynaklardan da yararlanıldı (1-3,8,9).

Bulgular

-Cerrahiye-i İlhaniye:

Yazmalar dört ana bölümden oluşuyordu. Cerrahi girişimlerle ilgili bölüm genel cerrahi, plastik cerrahi, ortopedi ve çocuk cerrahisi bölümlerini içermektedir. Araştırmamız salt çocuk cerrahisi bölümleri üzerinde yoğunlaştırılmıştı. Hidrosefali, fazla parmak oluşumu, kasık fıtığı, sünnet, anal atrezi, distal hipospadias, yapışık labia minora, kliteromegali cinsiyet gelişim bozuklukları, jinekomasti, kısa dil frenulumu gibi çocuk cerrahisi ile ilgili konularda, bilgiler ve resimli ameliyat bölümleri mevcuttu (Bölüm 2,34,55,57,65,70,72,79,89).

a) Bu konular tek tek çevrilip incelendiğinde, özellikle dikkati çeken bazı tanımlamalardan söz etmek gerekliydi (10,11) Örneğin:

- “Er emciği avrat emciği gibi oldukça, anım tedavisidir.” tanımlaması ile başlayan jinekomasti konusu ve meme için kullanılan “emcik” sözcüğünün duruluğu ve sadeliği dikkatimizi çekmişti.

- Kısa dil frenulumu için “ribat” tanımını kullanmıştır. - “Ferci bitevi kızlar” olarak tanımlanan yapışık labia minora (labial füzyon) bölümü ve kullanılan isimlendirilme ilgi çekiciydi.

- “Götü bitevi” tanımlaması ile anal atrezi kastediliyordu. Kullanılan sözcükler ve tanımlama anomalinin niteliği ile çok uyumluydu.

-Fazla, sünnümeral parmak için “artuk parmak”, yapışık parmak için ise “bitevi parmak” tanımının kullanılması bize son derece tanımlayıcı idi (Resim 1).

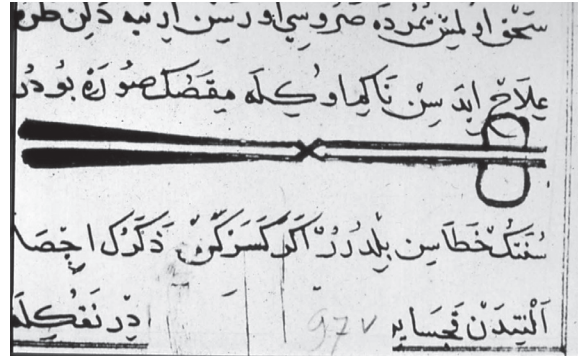
Resim 1. Fazla parmağın eksizyonu (Cerrahiye-i İlhaniye'den).

Bu tanımlamaların sadeliği, duru Türkçesi üzerinde daha önceki çalışmalarda pek durulmamıştı.

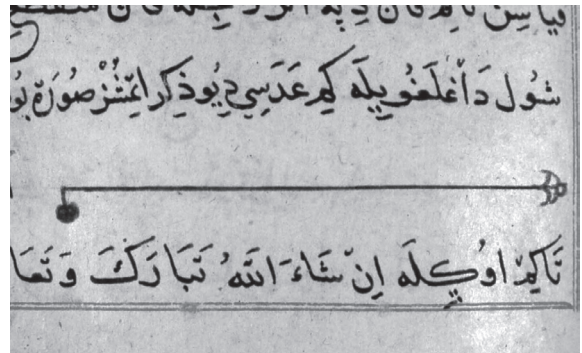
b) Bu hastalıkların tedavilerine yönelik olarak tasarımları yapılan, tanımlanan, ayrıntıları minyatürlerde de gösterilen orjinal cerrahi aletler vardı (1,2,3,10,11). Örneğin:

- Sünnet için kullanılan ve kesimi daha doğru yapmaya yarayan Sabuncuoğlu tarafından tasarımı yapılmış kıvrımlı sünnet makası (Resim 2).

- Kısa dil frenulumu - Sabuncuoğlu tarafından “ribat” diye isimlendirilmektedir- koterize etmek suretiyle saf dışı bırakmaya yarayan ve “adesi dağlağı” diye isimlendirilen alet (Resim 3).

Resim 2. Sabuncuoğlu'nun tasarımı özel sünnet makası.

Resim 3 . Kısa dil frenulumu tedavisinde kullanılan “adesi dağlağı”.

- Distal hipospadias girişimlerinden sonra, içi solid değil de lümenli sonda kullanımı öneriliyordu (Hipospadias cerrahisinde sürekli olarak takılıp çıkarılan lümensiz, solid sondalar “buji tipi” kullanan Zahravi'nin ve daha önceki cerrahların aksine). Lümenli sonda kullanılması, önceki kaynaklara göre çok önemli bir farklılıktı ve daha önceki çalışmalarda üzerinde yeterince durulmamıştı.

- Yine distal hipospadias cerrahisinde, meayı oluştur-

mada yararlanılan ince yapıda ve “mibza” diye isimlendirilen bir bisturinin tasarımı ve kullanımı,
- Metallerin oligodinamik etkilerinden yararlanmak üzere cerrahi aletlerin gümüş, altın gibi metalleri kullanılarak imal edilmelerinin önerilmesi (antibakteriel etki),

c) Bazı özel insizyon türleri ya da cerrahi girişim türleri de dikkati çekiyordu ^(1,2,3,10,11):

- Hidrosefalide uygulanan “ters T” biçimindeki insizyon (Resim 4).

- Sünnetin tek bir kesi ile yapılması ve yapılırken glansı koruyucu özel çift bağlama tekniğinin tanınlanması (Sabuncuoğlu'nun modifikasyonu),

- Anal atrezi girişimlerinde kesinin dikkatle ve kas yapısına zarar vermeyecek biçimde uygulanması önerisi (Kas kompleksinin korunmasına yönelik önemli bir vurgudur!),

- Yapışık parmak ve fazla parmak eksizyonu cerrahisinden sonra tahta ateller kullanılarak immobilizasyonun sağlanması,

Resim 4. Ters T kesisi ve hidrosefalinin tedavisi (“Cerrahiye-i İlhaniye”den).

d) Bunların yanı sıra hipospadias türlerinin tanımlanması, anal atrezinin cinsleri, sünnet sırasında oluşması olası komplikasyonlar ve bunların önlenmesine yönelik öneriler dikkati çekmekteydi ⁽¹⁰⁾.

Yazmada göze çarpan, belki de en önemli katkı, “cerahın sırf kendi istek ve merakı için hasta üzerinde riskli girişimler yapmamasını öneren tavsiyelere yer vermesi” idi. Bu cümle, cerrahi etik yönünden belki de yazmanın verdiği en önemli dersti.

e) Sabuncuoğlu'nun kitabında, çocuk cerrahisi girişimlerinde, ameliyat ekibinde yer alan kadınlar da gösterilmektedir. Resim altlarında, Osmanlıca harfleri ile “tabibe” tanımının olması, 15. yy. da Amasya’da çocuk cerrahisi ile ilgili kadın cerrahlarının varlığının bir kanıtı olması açısından ilgi çekici ve çok önemli idi (Resim 5). Kitabın erişkin cerrahisi ile ilgili bölümlerinde de Sabuncuoğlu'nun kadın hastalarda meme cerrahisi, jinekolojik girişimler gibi uygulamalar da yapmış olduğuna dair minyatürler de yer almaktadır (Resim 6).

Resim 5. Bir kadın hekim “tabibe” kliterektomi yaparken.

Resim 6. Sabuncuoğlu'nun rahim ile ilgili bir ameliyatı.

Osmanlı'da sünnet şenlikleri

Sünnet, gerek halk arasında gerekse saray bünyesinde önem verilen bir girişimdi.

Şehzade sünnetleri konusunda eldeki en geniş doküman III. Ahmet döneminde, şehzade sünnetleri nedeniyle düzenlenen şenliklerle ilgilidir.

III. Ahmet döneminde, şehzadelerin, özel bir araba içinde Topkapı Sarayı'na getirildikleri (Resim 7), baş cerrah tarafından sünnet edildikleri ve Sünnet Odası'nda bir süre kaldıklarını görüyoruz. Soğuk hava koşullarında şehzadelerin sünnet sonrası üşümeleri için sünnet odasının altın varaklı bir şöminesinin bulunduğunu ve odanın duvarlarının çok değerli İznik çinileri ile kaplı olduğunu bugün de gözleyebiliyoruz ⁽¹²⁾.

Resim 7. Şehzadelerin sünnet olmak üzere özel araba ile saraya getirilmeleri.

Sünnet Odası'nın belki de en önemli özelliği pencerelerinde küçük şelale sistemlerinin bulunması ve sünnet yapıldığı zaman bunların çalışır durumda olması idi. Bu minik şelalelerin amacı, su sesini bir ses duvarı gibi kullanarak, sünnet olan şehzadelerin ağlama seslerinin pencereden dışarı çıkmasına engel olmaktı (Resim 8). Böylelikle ileride yönetimde söz sahibi olacak bir şehzadenin sünnet nedeniyle korkması, ağlaması, sarayın önde gelenlerinden gizlenebiliyordu ⁽¹²⁾.

Sünnet başarı ile bittiğinde Sünnet Odası bitişiğindeki Bağdat Köşkü yanındaki havuzlu alanda padişah saray görevlilerine bahşiş dağıtırdı. Kirvelik görevi genellikle sadrazam tarafından yerine getirilirdi. Sadrazamın takdim edeceği sünnet hediyesi de o derece değerli olurdu.

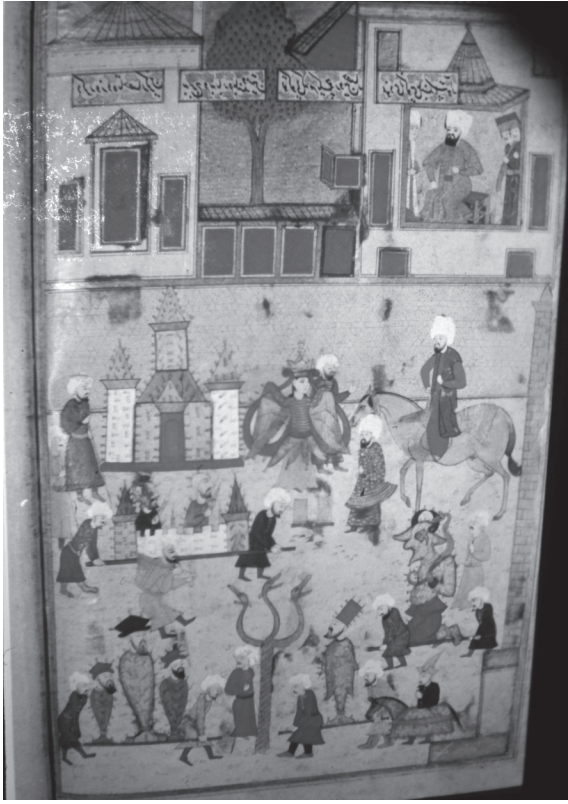

Resim 8. Topkapı sarayı Sünnet Odası'ndaki minik şelaleli pencereler.

Şehzadelerin sünnetleri sırasında, binlerce halk çocuğu da Sultan Ahmet Meydanı'nda cerrah ekibi tarafından sünnet edilir ve sünnet şenlikleri bu meydana günlerce sürerdi ^(5,6,12) (Resim 9).

Sünnet alanına "nahıl" ismi verilen ve üzeri çeşitli renklerde oyuncak, süs, şekerlemeler ile bezenmiş çok iri, yılbaşı ağacını da andıran özel süslemeler getirilirdi ^(5,6,12).

Sünnet düğününün önemli bir ziyafet menüsü de olur ve binlerce kişiye ücretsiz yemek dağıtırdı (Resim 10). Yabancı ülke üyeleri de şenliklere davet edilirdi.

Resim 9. Sultanahmet Meydanı'nda sünnet şenliklerinde, cambazlar, sanatkarlar gösterilerini sunarken.

Resim 10. Ziyafetten pay alan yeniçiler.

Resim 11. Dolmabahçe Sarayı'ndaki sünnet odası.

Resim 12. "Cerrahiye-i İlhaniye'den bir sünnet görünümü.

Sultanahmet Meydanı'nda sanatçılar, şekerlemeciler, ayı oynatıcıları, cambazlar, hokkabazlar, sanatkarlar çeşitli becerilerini gösterirdi. Gece havai fişek gösterileri yapılırdı. Yapay havuzlarda minik kadırgaların yüzdürüldüğüne ilişkin minyatürleri bugün izlerken, hazırlıkların ne derece çok büyük boyutlarda olduğunu anlamak olasıdır.

Sünnet ile ilgili olarak, Dolmabahçe Sarayı'nda da ayrı bir sünnet odasına rastlmaktayız. Bahçe içinde ayrı bir müstemilat olarak yer alan sünnet odası, Topkapı Sarayı'ndaki benzerine oranla çok daha gelişmiş ve modern mimari öğelerle süslenmişti (Resim 11). Sünnet yatağı, şehzadelerin sünnet sonrası rahat çiş yapabilmesi için tasarlanmış özel oturaklı sünnet kol-

tuk/sandalyesi bugün de sergilenmektedir.

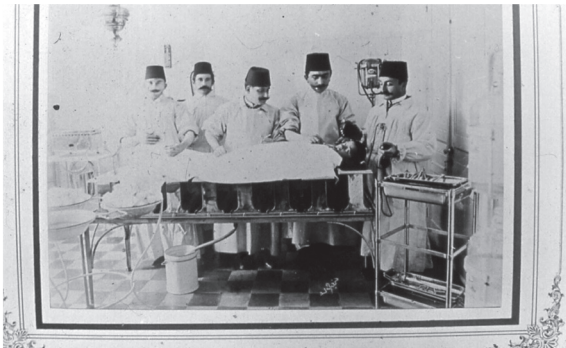
Sünnet konusunda Sabuncuoğlu'nun yaptığı önemli katkı ve öneriler vardır (Resim 12). Buna göre kesilecek deri hemen glansın üzerinden sıkıca bağlanır ve hemen distalinden ikinci bir düğüm atılırdı. Kesi bu iki düğümün arasından yapılır; böylelikle hem glansın korunması hem de kanamanın durması sağlanırdı. Sünnet sonrası özel toz ve kremlerin kullanılması önemliydi⁽¹⁻³⁾.

Hamidiye-i Etfal Çocuk Hastanesi'nin tarihçesi ile ilgili çalışmalar

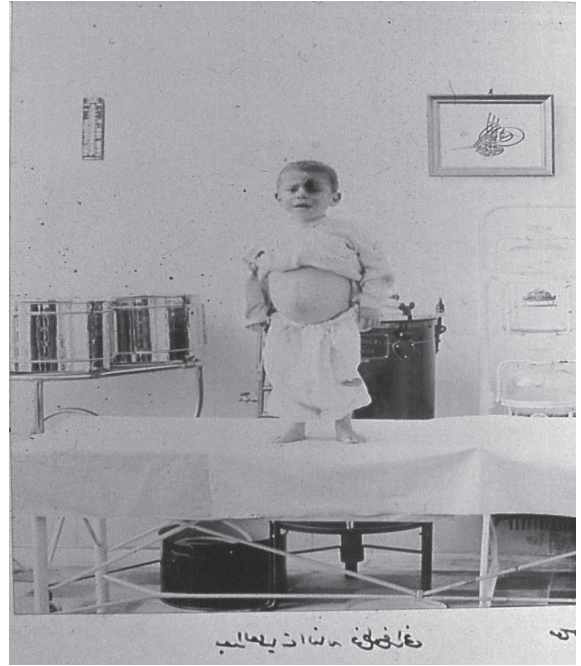
- II. Abdulhamid'in çok sevdiği küçük kızı difteri nedeniyle ölünce, onun anısına bir hastane yaptırdığını ve sultanın emir ve isteği ile dönemin tüm tıbbi olanaklarının hastanede yer aldığını öğreniyoruz.

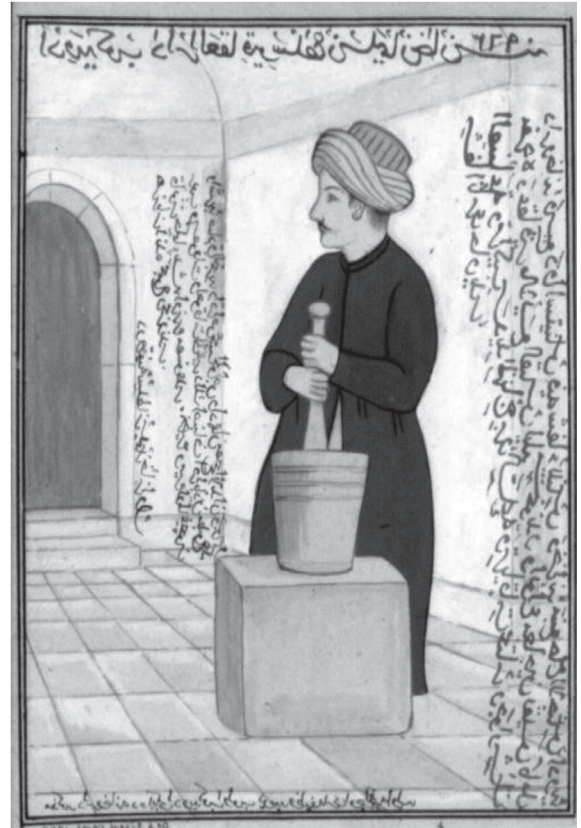
Resim 13. Hamidiye-i Etfal Hastanesinde çocuk cerrahisi pavilyonunun görünümü.

Resim 14. Çocuk ameliyat odasından bir görüntü.

Resim 15. Hastane dergilerinden birinde ameliyata hazırlanan karın tümürlü (Olası nöroblastom?) bir erkek çocuk.

Resim 16. Cerrahlar ameliyat sonrası kullanılacak ilaçları da hazırlarlardı. Bu, Batı'daki "berber cerrah" meslektaşlarına göre önemli bir farklılıktı.

- Hastane bünyesi içinde, çocuk cerrahisine ayrı, bağımsız bir klinik olarak yer ayrıldığını, iki ayrı ameliyat odasının olduğunu görüyoruz (Resim 13). Çocuk cerrahisi binası tek katlıydı. Bu bölümde iki ayrı ameliyat odasına ek olarak (Resim 14), ayrı bir alçı odası, protezlerin üretildiği bir atölye vardı. Çocuk cerrahisine özel hasta odaları mevcuttu.

Ayrıca o dönem için çok önemli bir tanı sistemine, “röntgen ünitesine” de yer verilmişti. Bu dönemin Avrupa’daki ilk radyoloji departmanlarından biri Hamidiye-i Etfal Hastanesinde yer alıyordu.

Hastanede bir hayvan deney laboratuvarı, her tür kaynak kitap ve yayının bulunduğu kütüphane, mikrobiyoloji ve biyokimya laboratuvarları, merkezi eczane vardı.

Aşılar ve ilaçlar hastane bünyesinde üretiliyordu. Merkez eczaneye sipariş edilen ilaçların hazırlanması bittiğinde özel bir elektrikli zil sistemi ile departmanlar haberdar edilmekteydi ⁽¹³⁾.

Binada buharla çalışan bulaşık makinesi ve biberon sterilizasyonu yapabilen sistem mevcuttu. Hasta odalarının havalandırılması ve hatta, hasta gözlem dosyaların sterilizasyonu için özel uygulamalara yer veriliyordu.

Çağdaş hemşire giysilerine uygun giyinmiş hemşirelerin serviste ve ameliyat odasında görev aldıkları o devirde çekilmiş resimlerle belgelenmişti.

Hastanede yapılan girişimler ve istatistikleri, yapılan orjinal ameliyatlar hastane dergisinde yayınlanmaktaydı (Resim 15). Ciltleri altın varaklı olan bu dergilerdeki yazı ve resimlerden hastane ile ilgili tüm bilgiler elde edilebilmektedir.

Hastanede yapılan tüm cerrahi girişimler ve tıbbi tedaviler ücretsizdi. Bu arada ülkemizde konuk olarak bulunan yabancıların çocukları ile elçilik çalışanlarının çocukları da bu ücretsiz hizmetten yararlanmaktaydı.

Hastanenin ilk açıldığı gün yüzlerce çocuk sünnet edilmiş ve sünnet düğünü yapılmıştı.

- Bu hastanede çalışan ünlü hekimlerce gerçekleştirilmiş bazı buluşlar da vardı:

- a) Cemil Topuzlu Paşa tarafından gerçekleştirilenler,
  - Aşiloplasti konusunda yeni bir tedavi yöntemi,
  - Karın cerrahisinde kullanılan yeni bir cerrahi forseps,
  - İlk arter anastomozu,
- b) Dr. S Nuri ve Dr. O. Fuad tarafından kolera ve vebanın tanısında kullanılan yeni laboratuvar tanı yöntemleri
- c) Dr. Münir A Sarpyener: Dar spinal kanal tedavisinde yeni bir cerrahi yöntem,
- d) Dr. E. Işık: Özel bir çift aynalı oftalmoskopun tasarımı,
- e) Dr. R. Emin tarafından bazı cilt lezyon ve kanserlerinin tedavisinde radyoterapi yönteminin uygulanması bu yenilik ve buluşlardan bazıları idi.

Osmanlı’da çocuk haklarına verilen önem ve çocuk ameliyatlarından önce hazırlanan rıza senetleri

Osmanlı döneminde, çocuklar erişkinlerle aynı haklara ve aynı sağlık hizmetini alabilme olanaklarına sahiptilerdi. Çocuk ameliyatlarından önce hem hasta haklarını belirlemek hem de cerrahın haklarını güvence altına almak amacıyla düzenlenen rıza senetleri “hüccet” adıyla anılıyordu ^(8,9,14).

Bu senetlerin 15. yy. dan itibaren, çeşitli illerde yapılan girişimler öncesi hazırlandıkları anlaşılıyordu. Bu senetler incelendiğinde şu önemli sonuçlara varılıyordu:

- a) Osmanlı’da toplum ve sağlık kurumları, çocuk hakları konusunda çok duyarlıydı.
- b) Etik kurallar hem çocuk ve hem de erişkin hastalar için aynı duyarlılıkla ve eşit biçimde uygulanırdı.
- c) Cerrah kendisine başvuran her hastayı tedavi etmekle yükümlüydü ve buna çocuklar da dahildi (Resim 16).
- d) Çocuk ameliyatlarından önce hazırlanan “hüccet” adlı rıza senetlerinde çocuğun ve cerrahın ismi belirtilirdi. Senet çocuğun babası veya vasisi, ameliyat edecek cerrah tarafından kadı ve tanıklar huzurunda imzalanırdı.
- e) Bu senetlerde çocuğun sorunu belirtilirdi. Ayrıca cerrah bu ameliyatı çağdaş bilgilerin ışığında, elinden gelen en iyi şekilde yapacağını, hastaya gereken özeni göstereceğini beyan ederdi.
- f) Bu senetlerin bazılarında ameliyat için cerrahın alacağı ücret de altın cinsinden belirtilirdi.
- g) Ameliyat öncesi senet imzalanmış, olası riskler ayrıntılı olarak belirtilmişse, cerrah ameliyatı

elinden gelen en iyi biçimde yapmışsa, komplikasyon ya da ölüm olduğunda, cerrahın yasal bir sorumluluğu olmazdı. Ama bir belge imzalanmışsa ve cerrahın önemli eksikleri, savsaklama ve hatası varsa, kadı tarafından belirlenen bir miktarda para cezası cerrah tarafından aileye ödenirdi.

- h) Hüccetlerde dikkati çeken en önemli özellik hastaların hemen tamamının erkek çocuk olması ve ameliyatlar içinde en önemli payı mesane taşlarının almasıydı.

Senetler ve bununla ilgili olarak yayınlanmış eserler incelendiğinde, Osmanlı'da çocuk haklarına aynı yüzyıllarda Batı'dakine oranla daha büyük önem verildiği ve çocukların, ya da çocuk hastaların büyüklerle aynı hak ve hukuka sahip oldukları anlaşılıyordu ⁽¹⁴⁾.

Buna karşın, Avrupa çocuk hakları açısından karanlık bir dönem yaşamaktaydı. Gayri meşru çocuklar için terk etme mekanları oluşturulması, cadılık uygulamalarında küçük çocukların öldürülüp organlarının bazı preparatlarda kullanılması, prematüre bebeklere yaşam şansı verilmemesi, çocuk işçilere yapılan işkence ve kötü uygulamalar Avrupa tarihinin karanlık sayfalarını oluşturmaktaydı ⁽⁷⁾.

Tartışma

Bu çalışmada sunulan ve dört ana alanda gerçekleştirilen tıp tarihi araştırmaları ile bazı önemli çıkarımlar elde edilmektedir.

“Cerrahiye-i İlhaniye” ile ilgili gözlemlerimiz:

Ünlü İtalyan çocuk cerrahı Mantagnani ⁽¹⁵⁾, Sabuncuoğlu'nun kitabını, 10. yy. da Cordoba'da yaşamış olan Zahravi'nin (Albucasis) kitabının ⁽¹⁶⁾ tıpkı basması, kopyası ya da motamot bir çevirisi olarak yorumlamıştı. Buna karşın, yaptığımız çalışmada, Zahravi'nin kitabında olmayan bazı önemli noktalara Sabuncuoğlu tarafından değinildiğini gözlemlemekteyiz.

Örneğin, hipospadias cerrahisinde lümenli sonda kullanımının gerekliliğinin belirtilmesi, çocuk ameliyatlarında kullanılan bazı özel bistüri, koter, makas gibi aletlerin yeni tasarımlarının sunulması, tüm çocuk cerrahisi girişimlerinin renkli resimlerle adeta bir atlas şeklinde gösterilmesi gibi önemli farklılıkların Sabuncuoğlu'nun kitaplarında yer aldığını görüyo-

ruz. Cerrahi alanında tek tük kaynak kitap bulunan dönemlerde yapılan bu katkılar son derece önemlidir. Yapılan bu katkıları değerlendirirken o dönemin, yani 15. yy. ın koşullarını düşünmek gerekir.

“Cerrahiye-i İlhaniye”nin incelenmesi ile İslam inancının Anadolu kültürü ile karışımı sonucunda birçok güzel uygulamaların olduğunu, örneğin kadınların hekimlik yapabildiğini, hasta tedavisinde cinsiyet ayrımına o günlerde bile yer vermediğini görüyoruz. Tıp tarihi ile ilgili bilgilerimize göre dünyanın pek çok gelişmiş ülkesinde kızların tıp eğitimi almalarına ilişkin yasal düzenlemelerin ancak 19. yy. ile 20. yy. başları arasında yapıldığını görüyoruz. On beşinci yüzyılda kadın hekimlerin, hele çocuk cerrahı kadın cerrahların olabilmesi ilgi çekicidir. Nil Sarı'nın belirttiğine göre Osmanlı döneminde, zaten Anadolu'da çok sayıda tanınmış kadın hekimler vardı ve birçok erkek hasta bu hekimlere tedavi olmak üzere başvururlardı ⁽¹⁷⁾.

Sabuncuoğlu'nun yazmalarının dikkatle incelenmesi bugün kullanılan pek çok cerrahi aletin, cerrahi yöntemlerin çok eski zamanlardan beri kullanıldığını göstermekteydi. Ayrıca yazmanın çocuk cerrahisi alanında yazılmış ilk resimli teknik atlas olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz. Eski cerrahların, modern anestezi koşullarının, kan nakli olanaklarının, ağrı kesicilerin, antimikrobial tedavinin bilinmediği dönemlerde günümüzdükine benzer operasyonları yapabildiklerini bize göstermektedir. Bu geçmiş deneyimleri inceledikçe, günümüzdeki gelişmeleri kimlere borçlu olduğumuzu daha iyi anlamaktayız. Ayrıca çoğu kez cinsiyet gözetmeksizin hastalara hekim hizmetinin verilmiş olması, örneğin, kadın hekimin erkeği tedavi edebilmesi, zaman zaman günümüzde hayretle tanıklık ettiğimiz kötü hekimlik uygulamaları için ders niteliğindedir.

-*Sünnet şenlikleri*, ilk bakışta Sarayın önemli ve gereksiz bir harcama kapısı olarak görülebilir. Bununla beraber, sünnet şenliklerini yansıtan kaynak eserler, o dönemin sanat, eğlence ve sosyal yaşam etkinliklerini belgeleyen çok önemli belgelerdir. Lale dönemi ile ilgili pek çok detaylara bu kaynak eserlerle varabilyoruz.

Şenlikleri yansıtan “Surname” ve benzeri eserler, içerdikleri minyatürlerle bir devrin hemen tüm özelliklerini anlamamıza olanak sağlamıştır. Bunun yanı sıra şehzadelerin çağın tüm fenni olanaklarından

yararlanılarak sünnet ettirilmelerine paralel olarak, aynı olanakların halk çocukları için de kullanılması, eğlence ve hediyelerden aynı şekilde halkın çocuklarının da yararlandırılmaları önemli idi.

Şehzadelerin sünnet mekanları ile ilgili detaylar da önem taşıyordu. Topkapı Sarayı'nın basit ama amaca uygun Sünnet Odası ile, Dolmabahçe Sarayı'nın modern ve gösterişli Sünnet Odası şehzade sünnetlerine verilen önemi yansıtmaktadır.

-Hamidiye Etfal Çocuk Hastanesinin tarihçesini incelediğimiz zaman şu sonuçlara varabiliyoruz.

Sultan II. Abdulhamid'in emir ve önerileri ile o çağın Avrupa'daki en iyi çocuk hastanelerinden birinin İstanbul'da kurulduğu anlaşılmaktadır. O dönem tutulan tıbbi istatistiklere göre, bu hastanede yapılan çocuk ameliyatları Avrupa'daki benzerlerine oranla daha da düşük bir morbidite ve mortalite oranıyla gerçekleşmekteydi. Hamidiye Etfal Çocuk Hastanesi ülkemizdeki ilk çocuk cerrahisi kliniğinin olması, iki masalı çocuk ameliyathanesinin ve çocuk anestezisi koşullarının oluşturulması açısından büyük önem taşıyordu. Verilen hizmetin ücretsiz ve tüm ülke çocuklarına yönelik olması, röntgen dahil çağın tüm tanı yöntemlerinin uygulanabilmesi önemliydi.

II. Abdülhamid'in iç ve dış politikasındaki hataları ve sevapları tarihimizin önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın yazarı, II. Abdülhamid'in önemli yönetsel hataları olduğu kanısındadır. Buna karşın, II. Abdülhamid'in, sağlık alanında yaptıklarının ve katkılarının çok önemli, hatta devrim niteliğinde olduğunu söylemek olasıdır. Şişli Çocuk Hastanesinin yanı sıra, Haydarpaşa Tıp Fakültesinin, Dar-ül Acezenin kurulması, Büyükkada'da Rum çocuklar için ortaya konan büyük yetimhane sağlık tarihimiz açısından büyük önem taşımaktadır. Bütün bunlara ek olarak düzenli olarak çıkarılan hastane dergileri ile hastanede yapılan cerrahi girişimler, bilimsel çalışmalar, buluş ve yenilikler hakkında bilgi edinebiliyoruz. Hastaların ve hastanenin fotoğraflarının çekilmiş olması, geçmişe yansıtan çok önemli bir belgenin elimizde olması anlamına gelmektedir. II. Abdülhamid'in bugünkü sınırlarımız dışında, Balkan ülkeleri ve Ortadoğu ülkeleri bünyesinde de kuruluşuna katkıda bulunduğu sağlık kurumları olmuştur.

Bu gözlemimizde, biz çocuk cerrahlarının olaylara bakış açımızda objektif kriterlere önem vermek, olumlu ve olumsuz yönleri tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirmek özelliğimize kredi vermek gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

- Cerrahi girişimler öncesi hazırlanıp imzalanan "hüccet" adı da verilen onam belgeleri

Bu konuyla ilgili olarak elde ettiğimiz bilgiler çok önemliydi. Buna göre, Osmanlı döneminde ve Anadolu kültüründe çocuk haklarına ve sağlığına büyük önem verildiği, cerrahlar için uyulması zorunlu etik kurallar olduğu, hasta haklarına ve özellikle çocuk hasta haklarına önem verildiği anlaşılmaktaydı. Hüccetlerden öğrendiğimiz kadarıyla, cerrahın ameliyat sonrası hasta bakımı ve tedavisi ile ilgilendiğini, hatta ameliyat sonrası dönemle ilgili ilaçları bizzat yaptıklarını görüyoruz. Bu bilgilere dayanarak Osmanlı cerrahlarının, Avrupa'daki çağdaşları olan "berber cerrahlara" oranla daha seçkin ve önemli bir yerde olduklarını söyleyebiliyoruz. Avrupa'da çocuk işçilere pek çok zulmün ve kötü muamelenin uygulandığı, evlilik dışı çocukların terkedildiği, anomalili ve prematüre doğan bebeklerin bakılmadığı bir dönemde, Osmanlı kültüründe çocuk haklarına verilen değer ve önem çok önemliydi.

Sonuç olarak, bir cerrahın özellikle kendi alanının ilgilendiren konularda tıp tarihi ile ilgilenmesinin gerekliliği ve yararları, bu dört ayrı araştırma ile bir kez daha ortaya konmuştur.

Tıp tarihi ile ilgilenmek, mesleğimizle ilgili detayların tarihi gelişim sürecini incelemek bizlere şu önemli katkıları ve değerleri kazandırabilecektir:

-Edinilen bilgiler sadece geçmişe değil gelecek kuşakların sağlığına ve belki de kendi torunlarımızın sağlıklı yaşamına da yönelik olacaktır.

-Tıp tarihi ile ilgilenmek, yeni "yeniden-buluşlar", yeni olduğu sanılan "yepyeni Cerrahi teknikler", daha önceden bildirilmediğini sandığımız cerrahi modifikasyonlar ortaya koymamıza ve yayınlamamıza engel olabilir. Zira tıp tarihini inceledikçe, yeni bulduğumuzu sandığımız pek çok tekniğin, bilginin geçmişte çok daha öncelerde keşfedildiğini görebiliriz. Ünlü çocuk cerrahı Durham Smith'in hipospadias

cerrahisinin tarihçesinde söz ettiği, “Cerrahide eskiden söz edilmemiş hiçbir yenilik yoktur.” özdeyişini⁽¹⁸⁾ unutmamalıyız.

-Tarihte, geçmiş komplikasyonların, kötü sonuçların incelenmesi gelecekte ve günümüzde, bizleri benzer hataları yapmaktan alıkoyar.

-Hepsinden önemlisi geçmiş büyük ustaların, çok daha zor koşullarda, aynı cerrahi girişimleri belki de bizlerden çok daha kısa sürede ve beceriyle yaptıklarını anımsatır.

Cerrahi gibi zor, stresli bir yaşamı olan kişilerin yalnızca tıp tarihi değil, görüş açılarını genişletecek, beyin ve vücutlarını dinlendirecek diğer hobilere ve yan uğraşlara zaman ayırmalarının pek çok sorunlarını çözmelerine yardımcı olacağını düşünüyoruz.

Cerrahların bu tür ilgi alanlarını yetiştirdikleri kişilere de aktarmaları yarar sağlar.

Çocuk cerrahisi tarihi ile ilintili çalışmalarımızın verdiği olumlu izlenimler sonucunda, bu makalenin yazarı tıp tarihi ile ilintili düşüncelerini, saptadığı yararları, birlikte çalıştığı gençlere de aktarmaya önem vermiştir. Sonuçta, örneğin, Prof. Dr. Ebru Yeşildağ gibi bir meslektaşımız, bu ivmeye kişisel yeteneklerini de ekleyerek, İspanyolca dilinde kaleme alınmış 18. yüzyıl eserleri üzerinde yaptığı çalışmalar ile ülkemize, uluslararası düzeyde, British Association of Paediatric Surgeons kongrelerinde düzenlenen International Society for History of Paediatric Surgery bilimsel oturumlarında iki kez birincilik kazandırmıştır^(19,20). Bu çalışmaları bilimsel dergilerde de yayınlanmıştır.

Çocuk cerrahisi tarihçesi ile ilgilenmenin, araştırmalar yapmanın hem bizlerin hem de yetiştirdiğimiz kişilerin bakış alanını genişleteceğini, geçmişten olumlu dersler almalarına olanak sağlayacağını, ayrıca ileriki yıllarda da devam ettirebileceğimiz güzel bir hobi kazandıracağını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

1. Numanoğlu İ. Cerrahiye-i İlhaniye: The earliest known book containing pediatric surgical procedures. *J Pediatr Surg* 1973;8:547-8. [https://doi.org/10.1016/0022-3468\(73\)90219-4](https://doi.org/10.1016/0022-3468(73)90219-4)
2. Sabuncuoğlu S. Cerrahiye-i İlhaniye, Fatih Millet Kütüphanesi, No-79, 1460 (1. El yazması).
3. Sabuncuoğlu Ş. Cerrahiye-i İlhaniye. İstanbul Tıp Fakültesi, Çapa Kampusu, Tıp tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesi (3. El yazması).
4. Sabuncuoğlu Ş. Cerrahiye-i İlhaniye. Paris, Bibliothèque National, Suppl Turc, 693 (2. El yazması).
5. Vehbi S. Surname-i Vehbi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, no. Ahmed-III 3593 (18. yy yazması).
6. Şehinşah-name. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, no. Bağdat 200 (16. yy yazması).
7. Sari N, Büyüktunal SNC. A study of the history of child abuse. *Pediatr Surg Int* 1991;6:401-6. <https://doi.org/10.1007/BF00185329>
8. Güzelbey CC, Yetkin H. Gaziantep Şer’i Mahkeme Cillerinden Örnekler. 1729-1825, Gaziantep kültür Derneği Yayınları, Yeni Matbua, Gaziantep 1970;56:80-105.
9. Baki EA. Meçhul Halk Tarihi, Afyonkarahisar’da ve XVII-XVIII Asırlarda. Afyon, Yeni Matbua 1951, pp:43-55.
10. Büyüktunal SNC, Sari N. Şerafeddin Sabuncuoğlu, the author of the earliest pediatric surgical atlas: Cerrahiye-i İlhaniye. *J Pediatr Surg* 1991;26:1148-51. [https://doi.org/10.1016/0022-3468\(91\)90320-S](https://doi.org/10.1016/0022-3468(91)90320-S)
11. Büyüktunal SNC, Sari N. Şerafeddin Sabuncuoğlu: The author of the colorful surgical textbook and first pediatric surgeon of Anatolia from XV.th century. In: Sari N, Bayat AH, Ülman Y, Işın M (eds) Proceedings of the 38th International Congress on the History of Medicine, Ankara, 2005, pp:645-9.
12. Sari N, Büyüktunal SNC, Zülfiyar B. Circumcision ceremonies in the Ottoman palace. *J Pediatr Surg* 1996;31:920-4. [https://doi.org/10.1016/S0022-3468\(96\)90411-X](https://doi.org/10.1016/S0022-3468(96)90411-X)
13. Sari N, Aydın BZ, Büyüktunal SNC. Hamidiye Etfal Children’s Hospital-The first modern pediatric surgical department in Turkey. In: Sari N, Bayat AH, Ülman Y, Işın M (eds) Proceedings of the 38th International Congress on the History of Medicine, Ankara, 2005, pp:1439-1445.
14. Buyukunal SNC, Sari N. Ethical principles and practice in pediatric urological operations in the Ottoman Empire. *Historia Urologiae Europaeae* Vol11, pp:25-38.
15. Montagnani CA. Pediatric surgery in Islamic Medicine from the middle ages to Renaissance. *Prog Pediatr Surg* 1986;20:39-51. https://doi.org/10.1007/978-3-642-70825-1_5
16. Spink MS, Lewis GI (eds) *Albucasis: On Surgery and Instruments*, London, The Wellcome Institute of the History of Medicine, 1973, pp:170-827.
17. Sari N. Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 1996, Sayı:2-3, İstanbul
18. Smith ED. The history of hypospadias. *Pediatr Surg Int* 1997;12:81-85. <https://doi.org/10.1007/BF01349969>
19. Yesildag E, RM. Muñiz ve S.N.C. Büyüktunal. How did the ancient surgeons treat neonates with anal atresia in 18th century? ISHPS Meeting, BAPS 2006 Congress, July 2006, Stockholm (First Prize with special Bronze Medal)
20. Yesildag E. The approach for patients with an urethral anomaly. A description in a textbook of surgery published in 18th century. ISHPS Meeting, BAPS 2008 Congress, April 2008, Salamanca. (First Prize with special Bronze Medal)